

Hrvatsko-crnogorski dodiri/crnogorsko-hrvatski dodiri: identitet povijesne i kulturne baštine Crnogorskog primorja, Zbornik radova, ur. **Lovorka Čoralić**. Zagreb: Hrvatski institut za povijest - Matica hrvatska, 2009., 852 str.

U listopadu 2007. održan je međunarodni znanstveni skup pod naslovom Hrvatsko-crnogorski dodiri / crnogorsko-hrvatski dodiri: identitet povijesne i kulturne baštine Crnogorskog primorja, koji su organizirali Hrvatski institut za povijest u Zagrebu, Istorijski institut Crne Gore (Podgorica), Matica hrvatska i Hrvatsko građansko društvo Crne Gore (Kotor). Krajem 2009. godine objavljen je zbornik radova koji sadrži 45 referata održanih na skupu, a s ciljem ukazivanja na raznovrsne sastavnice iz stoljećima duge povezanosti i prožimanja hrvatske i crnogorske povijesti.

Prvi rad u Zborniku djelo je Milka Brkovića pod naslovom »Srednjovjekovna Duklja/Zeta - kasnija Crna gora« (11-37). Rad donosi povijesni pregled života u Crnogorskom primorju, ponajviše pregled ustrojstva i suživota Katoličke i Pravoslavne crkve te svega onoga što proizlazi iz stoljetnog življenja ljudi na tom prostoru.

U radu Vojislava D. Nikčevića obrađuje se »Crvena i Bijela Hrvatska u dokumentima 8.-9. vijeka« (39-58). Na temelju sačuvanih ranosrednjovjekovnih dokumenata, autor točno definira granice nekadašnje Crvene i Bijele Hrvatske. U idućem prilogu, »Povelje dukljanskih vladara« (59-73), Božidar Šekularac analizira izvore važne za povijest Duklje u srednjem vijeku. Posebnu pažnju pridaje podacima u *Ljetopisu popa Dukljanina* te podacima u djelu cara Konstantina Porfirogeneta, kao i u poveljama dukljanskih vladara.

U radu »Počeci hrišćanstva na crnogorskom primorju - provincija Prevalis« (75-87) Vladan Lalović obrađuje početke kršćanstva na području Crnogorskog primorja, prvo crkveno organiziranje te proces pokrštavanja stanovništva tog područja. Idući prilog, »Papinstvo i Dukljansko-barska (nad)biskupija u drugoj polovici 12. stoljeća« (89-105), djelo je Ivana Majnarića. Autor kroz slučajeve dvojice barskih

nadbiskupa, Grgura i Ivana, istražuje stav papinstva o reorganizaciji crkveno-jurisdikcijskog položaja barske Crkve tijekom druge polovice 12. stoljeća.

»Srednjovjekovna Barska (nad)biskupija i kaptol« (107-125) obrađuju se u idućem radu, autora Ante Gulina. Rad donosi prikaz postanka i djelovanja Barske (nad)biskupije s posebnim osvrtom na njezino burno doba kada je, pod dinastijom Nemanjića, gotovo bila ugašena. Ipak, barska crkvena organizacija na kraju je opstala, a to je rezultiralo ustrojem Kaptola s dvanaest kanonika i dvije glavne časti.

Rad Marijana Biškupa, »Ozana Kotoraska u društvenom i vjerskom životu Kotora« (127-145), prikazuje grad Kotor u jednom od najtežih trenutaka svoje prošlosti. To je doba s kraja 15. i početka 16. st., kada se Turci približavaju Kotoranima *ante portas*, a istovremeno grad razdiru i unutarnje borbe plemića i pučana. Tome treba pridodati i prirodne nepogode poput poplava i potresa, te na kraju pojavu "Crne smrti" u kotorskom kraju. U idućem prilogu, »Papinski interdikt i ekskomunikacija Kotorana u prvoj polovini 14. vijeka« (147-155), Jovan J. Martinović opisuje slučaj iz 1328. godine, kada su Kotorani, zbog jedne statutarne odredbe, odbili imenovanje Sergija Bolice za biskupa Kotorске dijeceze. Slučaj je završen tek 1337. brisanjem sporne statutarne odredbe i rehabilitacijom kotorske plemićke obitelji Bolica.

U radu »Stranci u Kotoru u prvoj polovici 14. stoljeća« (157-184) Zoran Ladić i Goran Budeč na temelju objavljenih dokumenata kotorskih notara analiziraju prisutnost i djelovanje stranaca u kotorskoj komuni u prvoj polovici 14. stoljeća. »Statutarni propisi o stanovništvu srednjovjekovnog Kotora« (185-213) analiziraju se u radu Nevenke Bogojević-Glušćević. Autorica dolazi do zaključka da je kotorska komuna, za razliku od drugih komuna s početka 14. st., imala tri razine teritorija: grad, distrikt i eksploatacijsko poljoprivredno područje, koje je Kotor stekao od Raške.

»Balšići između katoličanstva i pravoslavlja« (215-223) rad je Vasilja Jovovića. Autor opisuje nastojanje plemićke obitelji Balšić da ostane pod

okriljem Katoličke crkve u doba širenja islama, ali i pravoslavlja koje podržavaju Nemanjići. Ipak, Balšići na kraju pristaju uz pravoslavlje kako bi uz pomoć Stefana Lazarevića sačuvali zetske gradove od osmanske i mletačke vlasti.

»Prijevoznici i pomorski trgovci s područja Crnogorskog primorja u 14. stoljeću« (225-247) obrađeni su u prilogu Sabine Florence Fabijanec. Na temelju sačuvane arhivske građe autorica zaključuje da u 14. stoljeću dolazi do porasta prisutnosti Bokelja na obje strane jadranske obale, ističe njihovu posredničku ulogu te važnost djelovanja specijaliziranih poduzetnika u razmjeni gospodarskih dobara. »Pomorstvo i trgovina srednjovjekovnog Ulcinja« (249-269) analiziraju se u prilogu Maksuta Dž. Hadžibrahi-movića. Pritom je posebna pažnja posvećena brojnosti i djelotvornosti ulcinjske pomorsko-trgovačke flote, ulcinjskom brodogradilištu i brodogradnji te na kraju ulcinjskim pomorcima i kapetanima.

Idući prilog, »Boka kotorska i budvansko-barsko područje u itineraru mletačkoga sindika Giovannija Battiste Giustiniana iz 1553. g.« (271-277), rad je Ljerke Šimunković. U njemu se donose najvažnije činjenice o Boki kotorskoj i području Budve i Bara koje je ovaj mletački sindik podnio u izvješću mletačkoj vladi. U radu »Boka kotorska u talijanskim geografskim priručnicima 16.-18. stoljeća« (279-303) Milorad Pavić valorizira doprinost talijanskih geografskih priručnika kao jedne specifične grupe izvora za poznavanje geografije Boke kotorske u ranom novom vijeku.

U idućem radu Đorđe Borozan obrađuje »Crnogorsko primorje u vrijeme mletačko-osmanskih ratova tokom 16., 17. i početkom 18. vijeka« (305-313). Angažiranje mletačkih snaga u protuturskim ratovima postupno je dovelo do mijenjanja demografske slike ovoga prostora, pa autor ističe važnost daljnjeg proučavanja arhivskih i etnografskih podataka s ciljem boljeg razumijevanja mletačko-crnogorskih odnosa u doba ratova s Turcima.

»Osmanska vlast na Crnogorskom primorju« (315-330) analizira se u radu Adnana Pe-pića. Čini se da crnogorski gradovi Bar, Ulcinj,

Herceg Novi i Risan u razdoblju turske vlasti doživljavaju novi ekonomski procvat, o čemu i danas svjedoče neki od monumentalnih spomenika iz perioda osmanske vladavine.

U radu »Integracijski procesi kod pravoslavnih Crnogoraca naseljenih na jug istarskog poluotoka u 17. stoljeću: primjer Peroja« (331-351) Alojz Štoković analizira spise iz knjige pulskog notara Nikole Lombarda iz 1677. godine. Izvori sadrže informacije o tijeku adaptacije i integracije pravoslavnih Crnogoraca doseljenih iz Crmnice. Idući prilog, »Migracijska prožimanja današnjeg Crnogorskog primorja i Pule od 17. do 19. stoljeća« (353-365), rad je Miroslava Bertoše. U njemu se analiziraju zapisi o doseljenicima s područja Crnogorskog primorja, posebno iz Boke kotorske. Iako je broj crnogorskih doseljenika razmjerno malen, uočava se njihova stalna prisutnost na području Pule u razdoblju od 17. do 19. stoljeća.

U radu »Sociolingvistički aspekti nominacija nahočadi u Kotoru od 17. do kraja 19. vijeka« (367-387) Gracijela Čulić ukazuje na socijalne i lingvističke karakteristike davanja imena nahočadi u Kotoru ranog novog vijeka. Svoje istraživanje temelji na matičnim knjigama koje se čuvaju u Biskupskom arhivu u Kotoru. Prisutnost Bračana u ranomodernoj Boki kotorskoj prikazana je u radu »Bokeljsko-dalmatinski doticaji: tragom Bračana u kotorskim spisima 17. vijeka« (389-401). Prema zaključcima autorice Anite Mažibradić, Bračani se u Kotoru pojavljuju najčešće kao trgovci vinom i uljem, ali nerijetko obnašaju i neke bokeljske administrativne i crkvene funkcije.

U radu »Crna Gora u putopisu Aleksandra Sapiehe (1773.-1812.) - Putovanje po Slavenskim zemljama« (403-413) Zdravka Zlodi donosi predodžbe navedenog putopisca o kulturnim, jezičnim pa i rasnim značajkama Crnogoraca. »Boka kotorska u svjetlu austrijske politike tridesetih godina 19. stoljeća« (415-426) prikazana je u radu Tade Oršolića. Prilog interpretira službenu austrijsku politiku unutar austrijsko-crnogorsko-ruskim diplomatskih i političkih aktivnosti vezanih uz određivanje granice u kotorskom okružju. Pritom se posebno analizira

stav austrijske vlade o važnosti Boke kotorske u trgovačkom i vojnom pogledu.

U idućem radu Darko Antović prikazuje »Ostvarenje borbe za narodni jezik u Kotoru za vrijeme austrougarske vladavine tokom 19. vijeka« (427-457). Prema mišljenju autora, razvidno je da je kotorski kraj, usprkos dugotrajnoj izloženosti stranim dominacijama, uspio sačuvati svoje posebnosti (jezičnu baštinu) sve do današnjih dana. Slavko Kovačić autor je priloga pod naslovom »Svećenici glagoljaši Splitsko-makarske biskupije na župama Kotorske biskupije od 1819. do 1869.« (459-488). U njemu se razmatra problematika nestaišice domaćeg svećenstva u Kotorskoj biskupiji i dolazak svećenika glagoljaša iz Splitsko-makarske biskupije u kotorski kraj s ciljem očuvanja katoličke vjere na ovom području. Tekst donosi i kratke životopise sedmorice svećenika glagoljaša.

U radu »Barski nadbiskup Šimun Milinović (1886.-1910.) i svetojeronimska afera« (489-520) Zoran Grijak donosi nove, dosad neobjavljene podatke koji objašnjavaju ulogu barskog nadbiskupa Šimuna Milinovića i ministra pravde u crnogorskoj vladi Luje Vojnovića u tzv. svetojeronimskoj aferi 1901/2. godine. »Školovanje Crnogoraca u Hrvatskoj u drugoj polovini 19. i u prvim decenijima 20. vijeka« (521-530) prikazano je u idućem radu, autora Momčila D. Pejovića. Posebna pažnja posvećena je obrazovanju srednjoškolske i studentske omladine u dijelu južnoslavenskih prostora koji su bili u sastavu Austro-Ugarske.

U radu Krešimira Regana naslovljenom »Politička situacija u Dubrovačkom primorju uoči i nakon razgraničenja Banovine Hrvatske sa Zetskom banovinom« (531-556) autor analizira društveno-politički kontekst navedenih zbivanja, potom djelovanje, ulogu i ideološka stajališta političkih grupacija na tom području i na koncu, probleme koji su proizlazili iz njihovih odnosa. U idućem tekstu »Kotorska biskupija 1945.-1962. (prilog pitanju)« (557-576), Zvezdan Folić analizira položaj Rimokatoličke crkve, posebice Kotorske biskupije polovicom 20. stoljeća. Tada je niz ekspropriacijskih mjera ugrozila ekonomsku moć Kotorske biskupije, no to

nije pokolebalo značajan dio njezina klera da se i dalje posvećuje svojim dužnostima.

»Kratak osvrt na djelatnost i sudbinu Vjenceslava Čižeka te Boka u njegovu pjesničkom djelu« (577-592) idući je rad, autora Stijepa Mijovića Kočana. Prilog donosi životni put navedenog književnika i filozofa, objašnjava zbog čega je prozvan "hrvatskim Mandelom", te predstavlja njegov cjelokupni opus, posebice njegove pjesničke radove posvećene Boki.

»Stari arhivi u Crnogorskom primorju« (593-610) rad je Mile Bakića koji analizira postanak i razvoj najstarijih institucija koje čuvaju arhivsku građu s crnogorskog područja. Autor upozorava na neprocjenjivu vrijednost sačuvanog gradiva za proučavanje povijesti ovoga kraja.

U radu »Građa za povijest Boke kotorske i budvansko-barskog priobalja u mletačkom Državnom arhivu: spisi Vijeća desetorice« (611-620) Lovorka Čoralić i Damir Karbić predstavljaju arhivski fond pod nazivom *Capi del Consiglio de' Dieci*, posebice dokumente vezane uz rad i djelovanje predstavnika mletačke vlasti u Herceg Novom, Budvi, Baru i Ulcinju. Idući prilog, »Arhivsko gradivo o Boki i Crnogorskom promorju u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i u Hrvatskom državnom arhivu« (621-627), koji u suautorstvu potpisuju Maja Katušić i Marina Butorac, predstavlja nezaobilazne arhivske fondove u proučavanju prošlosti crnogorskog prostora. Naglasak je stavljen na zbirku isprava Diplomata (AHAZU) i obiteljski fond Fanfogna-Garagnin (HDA). »Građa u zadarskom Državnom arhivu o povijesti Boke kotorske u Prvom svjetskom ratu« (629-642) predstavljena je u radu Ante Bralića, a to je ponajprije *Spisak politički sumnjivih osoba* koji se nalazi u fondu *Presidijalni spisi Namjesništva*. Izvori o životu Bokelja u Zadru nalaze se i u fondu *Novina* te u *Spisima Kotarskog školskog vijeća*. Prilog Marijana Miljića razmatra »Crnogorsko primorje kroz crnogorsku bibliografiju« (643-653). Rad je zapravo sažeti prikaz domaće bibliografije o Crnogorskom primorju koji ujedno donosi i osvrt na stupanj obrađenosti tema vezanih uz navedeno područje.

»Hrvatko-crnogorski jezički dodiri« (655-662) razmatraju se u prilogu Sretena Zekovića. Autor zaključuje da leksičke, morfološke, sintaktičke i općenito semiotičke sličnosti crnogorskog i hrvatskog jezika još uvijek postoje, usprkos nametnutoj kodifikaciji tzv. srpsko-hrvatskog jezika. Prilog »O crnogorsko-hrvatskijem primorskim odnošajima« (663-682) donosi Žarko L. Đurović. Autor razmatra etničke, sociološke i lingvističke sličnosti Crnogoraca i Hrvata te zaključuje da njihove srodnosti ne isključuju i njihove međusobne razlike.

Idući rad, »Prilog poznavanju kotorskih minijatura 15. stoljeća« (683-731) autorice Ivane Prijatelj Pavičić, obrađuje minijature koje krase nekoliko kotorskih kodeksa iz 15. stoljeća - kodeks iz Biblioteke Marciane u Veneciji te prijepise rukopisa kotorskog notara Giovannia de Luxia. U prilogu »Iz prošlosti srednjovjekovnog zlatarstva u Baru« (733-747) Vinicije B. Lupis opisuje dva važna gotička raspela. Prvo je jedino sačuvano gotičko raspelo u vlasništvu Katoličke crkve na području Barske nadbiskupije, a drugo je ophodno raspelo iz sela Mikulići kraj Bara, koje još nije bilo obrađeno u znanstvenoj literaturi.

»Kulturna baština franjevac na tlu kotorske biskupije« (749-766) obrađuje se u radu Marije Saulačić. U prvom redu autorica prikazuje osnutak i djelovanje franjevačkih samostana na području Kotorske biskupije, a zatim ukazuje i na njihov doprinos kulturno-umjetničkom razvoju tog područja. Na koncu, autorica iznosi i podatke o stupnju očuvanosti nekadašnjih franjevačkih crkava i samostanskih kompleksa. U radu »Umjetnost 17.-19. stoljeća u Boki kotorskoj (fragmenti)« (767-778) Radoslav Tomić prikazuje urbanistički procvat grada Kotora i manjih središta u njegovoj blizini: Perasta, Dobrote, Prčanja i Stoliva. Autor ujedno ukazuje i na najvrednije umjetnine koje čuvaju navedena mjesta. U idućem prilogu Marija Mihaliček analizira »Doprinos umjetnika iz Dalmacije i Hrvatske likovnoj baštini Boke kotorske kroz stoljeća« (779-794). Rad zapravo uspoređuje umjetničke pojave i stilske karakteristike koje su se paralelno razvijale u Dalmaciji i Boki te

ističe dalmatinske i hrvatske umjetnike čija se djela i danas nalaze na području Boke kotorske.

Sljedeći rad, »Don Frano Bulić kao istraživač kulturne baštine Crnogorskog primorja« (795-801), autorice Tatjane Koprivica, razmatra značaj jednog od najvećih hrvatskih arheologa u proučavanju i zaštiti kulturne baštine Duklje i Crnogorskog primorja. Prilog »Kotorski svećenik Grgur Zarbarini (1842.-1921.) - (nepoznati) znanstvenik, (etno)muzikolog, pjesnik i prevoditelj« (803-826), autora Miha Demovića, predstavlja život i djela ovog kotorskog klerika. Posljednji prilog u Zborniku, »Život i rad jednog malo poznatog kompozitora iz Boke: Antun Kopitović (1913.-1983.)« (827-845), autorice Ivane Antović, također predstavlja jednog istaknutog, ali relativno nepoznatog Bokelja. Razlog tomu leži u činjenici da je Kopitović pravu afirmaciju i značajno muzičko mjesto postigao u dalekoj Argentini.

Na kraju još samo možemo zaključiti da je održani znanstveni skup, a prema tome i ovaj Zbornik, postigao svoj glavni cilj. Hrvatsko-crnogorski dodiri na bokeljskom (ali i na budvansko-barskom) području, te njihova stoljetna prožimanja i povezanosti prikazani su veoma uspješno interdisciplinarnim pristupom. To je omogućila raznovrsnost struča koje su sudjelovale u obradi naslovne problematike: povijest, povijest umjetnosti, povijest književnosti i jezika, povijesna kartografija itd.

Tonija Vladislavić